

УДК 930 (061)

Кушлакова Н.М.

ТОВАРИСЬКИЙ ГУРТОК ІНЖЕНЕРІВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО РАЙОНУ: СТВОРЕННЯ, ВІДКРИТТЯ Й ПЕРШІ РОКИ ДІЯЛЬНОСТІ (1908-1910 РР.)

Досліджено історію створення та відкриття Товариського гуртка інженерів Катеринославського регіону (ТГІКр).

Ключові слова: Катеринославський гурток інженерів (ТГІКр), інженер, технолог, промисловість, інженерно-технічна інтелігенція.

Исследована история создания и открытия Екатеринославского кружка инженеров (ТКИЕр).

Ключевые слова: Екатеринославский кружок инженеров (ЕКИ), инженер, технолог, промышленность, инженерно-техническая интеллигенция.

The history of creation and opening of Yekaterinoslav engineers group (YEG) is investigated.

Key words: Yekaterinoslav engineers group (YEG), an engineer, a technologist, an industry, technical intelligentsia.

В пореформеній Росії найбільш активна й творча частина технічної інтелігенції брала участь в роботі різноманітних науково-технічних співтовариств. Найбільшим об'єднанням представників технічних спеціальностей стало Російське технічне товариство (РТТ), організоване за ініціативою групи професорів та інженерів Петербурга у 1866 р. Пізніше з'являється ціла низка різноманітних громадських та суспільно-наукових товариств, а також товариств при вищих технічних навчальних закладах (Товариство технологів, Товариство гірничих інженерів, Товариство цивільних інженерів тощо). Як наголошував у своїй праці М.Г. Філіппов, на початок 1917 р. у Російській імперії налічувалось 47 науково-технічних товариств [19], переважна більшість яких знаходилась в столиці або в промислово розвинених центрах держави. Членами науково-технічних товариств були представники технічної інтелігенції: здебільшого професори вищих технічних навчальних закладів та університетів, а також інженери, технологи, службовці та промисловці. Тому зрозуміло, що всі науково-технічні товариства своє основне завдання вбачали в популяризації технічних знань, задоволенні потреб промисловості та визначенні пріоритетних напрямів розвитку науки й техніки, зокрема, та напрямів технічної політики держави взагалі. Дослідженню історії створення, відкриття та діяльності науково-технічних товариств присвячені праці відомих науковців В.С. Савчука, М.Г. Філіппова [11-13;19] та подальші роботи сучасних дослідників [8-9; 14; 20].

Найбільш потужним центром наукової технічної думки на початку ХХ ст. був Петербург, бо саме там знаходились головні технічні навчальні заклади держави – Санкт-Петербурзький Технологічний інститут (СТІ) та Петербурзький Гірничий інститут (ПГІ). Після закінчення інституту

випускники інститутів підтримували між собою відносини й продовжували професійне спілкування, що привело до утворення ще однієї форми організації науковців – товариських гуртків. Першим таким гуртком, створеним за ініціативи випускників СТІ, став гурток інженерів Московського району, який поєднав у своєму колі всіх місцевих технологів-одномумців і за декілька років свого існування став одним з найбільших об'єднань інженерів-технологів: *«По количественному составу наиболее массовыми были РТО (свыше 1 тыс. человек) и Кружок технологов московского района (1254 человека). Остальные имели в среднем 50-75 членов...»* [18].

За аналогією з московськими технологами випускники СТІ, що проживали в Катеринославському регіоні, організувались в Товариський гурток інженерів (ТГІ), який розпочав свою діяльність у 1909 р. На сьогодні не існує жодного наукового дослідження щодо відкриття та функціонування ТГІ Катеринославщини, в історіографічній літературі зустрічаються лише праці, в яких присутні посилання або фрагментарно згадується Товариський гурток інженерів Катеринославського району [10; 20]. Тому метою нашої роботи стало дослідження історії створення, відкриття та діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського регіону.

Як відомо, Санкт-Петербурзький практичний технологічний інститут засновано 28.11.1828 р. У грудні 1903 р. у вітальній адресі з приводу 75-річчя інституту наголошувалось: *«Все питомцы института были подготовлены к живому делу и к отечественному труду... Они разносят свои знания и свое культурное влияние в разнообразные сферы промышленной и общественной жизни, упрочивая доброе имя русских техников и достойно поддерживая славу института»* [15]. Крім того, випускники СТІ підтримували між собою тісні зв'язки, багато спілкувалися й товаришували. Не винятком були й колишні студенти столичного технологічного інституту, які проживали на Катеринославщині. Щороку вони збиралися на традиційний святковий обід з приводу річниці своєї «Alma mater». 28 листопада 1908 р. на такому обіді в процесі спілкування була висловлена думка про необхідність об'єднання й більш активного спілкування, бо навіть такі дружні обіди один раз на рік *«способствуют оживлению утраченной связи между инженерами»*. Як наслідок цієї ідеї визріло рішення про створення, подібно до гуртка інженерів Московського району, свого товариського гуртка інженерів, яке реалізувалось вже 18 січня 1909 р., коли відбулись перші організаційні збори. В цьому засіданні було обрано тимчасове бюро з п'яти осіб (П.Г. Ільїнський, Г.М. Степаненко, А.Ф. Родзевич-Білевич, К.Г. Шпельта, О.І. Мюнцер) та сформульовано мету й основні завдання гуртка: *«В среде инженеров назрела уже потребность объединения и сближения на почве научной и просветительной деятельности путем собраний, докладов и сообщений из области техники и труда; ... - кружок технологов расширить и сделать общим для инженеров всех специальностей»* [17, с. 2]. Як бачимо, гурток із самого початку мав на меті об'єднання всіх представників інженерно-технічної інтелігенції Катеринославщини. У другому засіданні гуртка 1-го лютого було

прийнято рішення про систематичне проведення зборів в першу суботу щомісяця, а також обрано до бюро ще шість осіб – інженерів різних спеціальностей: М.М. Ільїна, О.І. Сахарова, М.С. Глікмана, Й.О. Сегала, О.М. Горохова, В.Ф. Островського. Головою гуртка одностайно було обрано Г.М. Степаненка, а секретарем – О.М. Горохова. Але навіть після всіх згаданих процедур гурток ще не мав юридичних прав для своєї діяльності. Лише після того, як бюро розробило Статут «Гуртка», який було ухвалено в засіданні зборів 4-го квітня 1909 р. й затверджено Катеринославським Губернатором 25 квітня 1909 р., «Катеринославський Гурток Інженерів» (КГІнж) одержав права громадянства.

КГІнж розпочав свою діяльність, зважаючи на поставлену мету – об'єднання інженерів для дружнього і наукового спілкування. Тому гурток одразу привернув до себе увагу місцевих інженерів й швидко набув популярності в їх середовищі, про що свідчить динаміка змін кількісного складу гуртка за період 1909-1915 рр.: 135 осіб на кінець 1909 р. й 212 осіб на кінець 1915 р. (див. **Табл. 1**). Крім того, діяльність новоутвореного науково-технічного об'єднання характеризувалась значною стабільністю – загальні збори членів гуртка та засідання Бюро відбувались практично щомісяця за виключенням канікулярного періоду: в період 1913-1914 рр. відбулося по 11 засідань загальних зборів (11з) і засідань Бюро (11Б) й т. і. (див. **Табл. 1**).

Таблиця 1.

Динаміка змін кількісного складу та діяльності Катеринославського гуртка інженерів (1909-1915)

	01.10.1909	04.09.1910	1912-1913	1913-1914	1914-1915
К-ть членів	135	185	182	199	212
К-ть зборів	17		-	11з/11Б	12з/8Б

На жаль, на сьогодні в знайдених нами документах відсутні відомості про початковий склад членів гуртка, але за короткий термін від перших зборів (18.01.1909 р.) до 01.10.1909 р. до гуртка записалось 135 осіб, а вже через рік кількість членів збільшилась до 185 осіб, з яких інженери різної спеціалізації (гірничі, цивільні, військові, рудничні, шляхів сполучення, технологи, механіки, будівельники, хіміки, металурги тощо) склали 87% загальної кількості (161 особа).

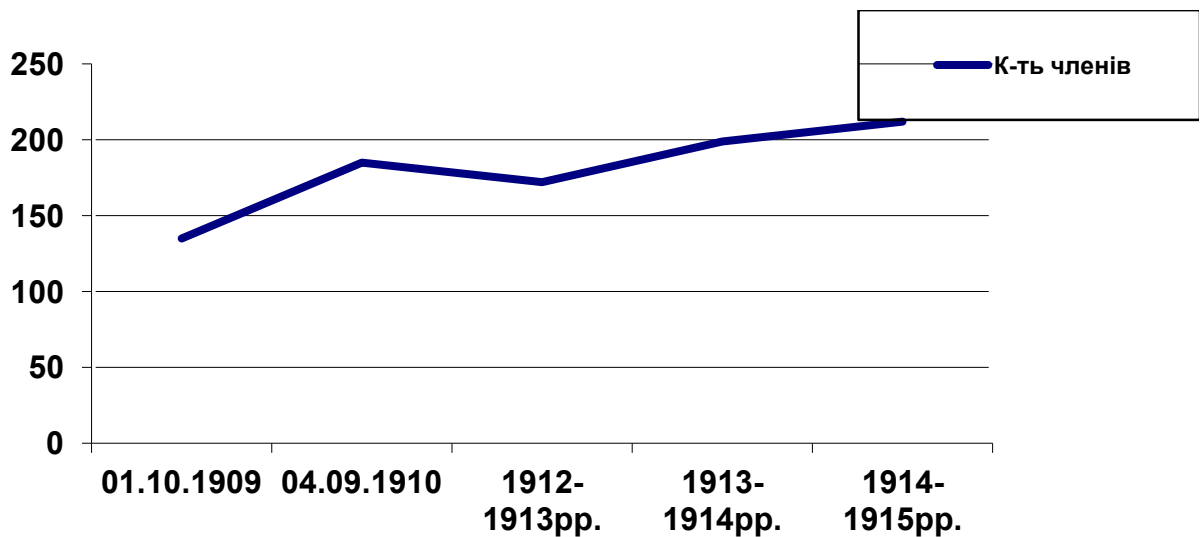
Таблиця 2.

**Динаміка змін якісного складу Катеринославського гуртка інженерів
(1909-1915)**

	04.09.1910	1913-1914	1914-1915
Інженер-технолог	77	71	78
Інженер-механік	7	5	7
Співробітники КВГУ (ГІ):			
Лаборант	1	-	-
Професор	1	2	2
Гірничий інженер	22	45	52
Технік, технолог	7	2	3
Іноземний інженер	13	3	5
Інженер-хімік	2	4	1
Співробітники заводів:			
Брянський	5	7	6
Трубопрокатний (Чечелівка)	2	1	1
Кам.-Дніпров. (Запоріжжя)			1
Цивільний інженер	3	4	6
Інженер ШС	22	8	7
Інженер-металург	6	2	2
Інженер-будівельник	5	4	6
Інженер-електрик	2	2	3
Рудничний інженер	2	-	1
Військовий інженер	2	1	1
Власна справа	2	1	1
Службовці	4	2	3
Інженер	-	28	22
Випускники ГІ	-	1	1
Вільні особи	-	6	3
ВСЬОГО	185/8	199/14	212/12

Це були здебільшого інженери, що працювали в основній для Катеринославщини галузі господарства – гірничовидобувній (гірничі інженери – 22, інженери-технологию – 77, інженери шляхів сполучення (ШС) – 22) (див. Табл. 2).

Як бачимо, склад Катеринославського гуртка інженерів майже щороку збільшувався кількісно й змінювався якісно (див. Мал. 1 і Табл. 2), що свідчить про необхідність і доречність створення та відкриття такого науково-громадського об'єднання фахівців як Товариський гурток катеринославських інженерів.

Мал. 1. Динаміка змін кількісного складу Катеринославського гуртка інженерів (1909-1915 рр.).

З цього приводу цікавим видається, на наш погляд, той факт, що в цей період у Катеринославі вже більше 15 років функціонувало інше об'єднання представників технічної інтелігенції – Катеринославське відділення Імператорського Російського технічного товариства (КВ ІРТТ, 1892 р. заснування). Навіть оглядово, порівнявши списки членів КВ ІРТТ і Катеринославського гуртка інженерів, знаходимо значну групу інженерів, які входили до складу обох науково-технічних об'єднань Катеринославського району: М.Д. Аверкієв (лаборант, Катеринославське Вище Гірниче Училище (КВГУ)), Д.М. Бенешевич (гірн. інженер), Г.Г. Бридський (інженер-технолог), О.Ф. Булацель (інженер шляхів сполучення), М.В. Буйницький (інженер-технолог, член Губернської Земської Управи), Є.А. Безсонов (інженер-технолог), М.М. Гогоцький (гірничий інженер, директор Брянського заводу), Є.П. Гібнер (інженер шляхів сполучення), В.О. Гуськов (гірничий інженер, професор, КВГУ), А.С. Гутовський (інженер-механік) й ін. Цей список ще можна продовжити великою кількістю прізвищ. Очевидно, що діяльність молодого, тільки-но створеного співтовариства привертала увагу представників технічної інтелігенції й вочевидь доповнювала й урізноманітнювала їх життя й професійну діяльність поряд з членством у Катеринославському відділенні ІРТТ.

А діяльність КГІ дійсно була різноманітною й не обмежувалась лише науково-технічною проблематикою. Так, за перший звітний період (квітень 1909 р. – вересень 1910 р.) було проведено 17 засідань, присвячених обговоренню актуальних технічних і професійних питань та вирішення поточних проблем з життя «Гуртка». У цих засіданнях було зроблено п'ять доповідей, з яких:

- три доповіді технічного характеру: «Об осушении воздуха, вдуваемого в доменные печи» (А.Ф. Родзевич-Білевич); «О жидком воздухе и его применении с опытами» (І.М. Нікітін); «О прогрессе техники» (Й.О. Сегал);
- дві доповіді з актуальних популярних питань: «О современном положении авиатики» (О.М. Горохов); «О пределах человеческого познания» (Г.М. Степаненко) [17, с.6].

Звернімо увагу на те, що авторами перших доповідей у перших засіданнях гуртка інженерів виступили члени Бюро, подаючи приклад і заохочуючи своїх колег до спілкування й активної діяльності.

Доповідь О.М. Горохова про сучасні успіхи повітроплавання викликала неабиякий інтерес у членів гуртка. Було прийнято рішення щодо проведення відповідної публічної лекції в м. Катеринославі, що й було здійснено 27 вересня 1909 р. в Аудиторії народних читань. Лекція супроводжувалась кінематографічними картинами авіаційних змагань. Цей захід мав широкий успіх у пересічних громадян міста, тому не дивно, що до Бюро гуртка надійшло запрошення з проханням провести цю публічну лекцію в м. Олександрівську, яка відбулась 9.11.1909 р. До речі, кошти від проведення цього заходу було передано Катеринославським гуртком інженерів до фонду КВ ІРТТ на побудову приміщення для вечірніх курсів. У процесі наукового пошуку було з'ясовано з протоколу засідання загальних зборів Катеринославського відділення ІРТТ від 3 грудня 1909 р. й конкретну суму перерахованих Гуртком інженерів коштів – 100 крб. [7] – досить значна сума з огляду на те, що КГІ був громадською організацією, яка працювала на умовах самофінансування (в основному це були членські внески, що складали 2 крб. на рік).

Але, в першу чергу, це все ж був гурток в широкому розумінні цього слова, тому й діяльність його мала свої особливості, однією з яких було традиційне проведення колективних сімейних заходів. Так, наприклад, у першому звітному періоді з метою об'єднання не лише інженерів, а і їх сімей члени Гуртка організували два сімейні вечори (5 грудня 1909 р. і 6 лютого 1910 р.) з концертною програмою, танцями та дружньою вечерею. Поєднуючи приємне й корисне проведено було також декілька екскурсій для всіх бажаючих: перша (14.05.1910 р.) – на Дніпровський металургійний завод, де екскурсантів радо вітали представники адміністрації та інженери заводу; друга (27.05.1910 р.) – в Кайдаки для ознайомлення зі спорудами міського водогону; третя (4.06.1910 р.) – в Одесу на художньо-промислову виставку, після якої відвідали у Миколаєві Суднобудівний та Чорноморський заводи [17, с.5].

Як видно з усього вище викладеного, діяльність Катеринославського гуртка інженерів з перших днів існування була досить різноплановою, зрозуміло, що в такому разі Гурток не міг пройти повз грандіозний для Катеринославщини захід – «Південно-Російську обласну промислову, сільськогосподарську й кустарну виставку», яка проводилась протягом червня-вересня 1910 р. у місті. Члени Гуртка вирішили скористатись такою нагодою й уже в засіданні 7 листопада 1909 р. за пропозицією Бюро було піднято питання про облаштування під час проведення виставки технічного з'їзду. Враховуючи

своєчасність та необхідність такого заходу, на зборах одногосно було прийняте рішення звернутись до Катеринославського відділення Російського технічного товариства із пропозицією про спільну організацію з'їзду та виділення спільних коштів на необхідні витрати. Розпочата справа мала плідне продовження. В Журналі загальних зборів КВ ІРТТ від 14.01.1910 р. знаходимо наступну інформацію: «2. Получено письмо от Товарищеского кружка инженеров с просьбой обсудить вопрос об организации технического съезда во время работы выставки в екатеринославе, о субсидии Технического общества и о желательности доложить об этом съезде Распорядительному комитету выставки в заседании 15 января...» [15]. Після активного обговорення пропозиції прийнято позитивне рішення про скликання з'їзду з питань гірничої справи, металургії та машинобудування. Розпочалась спільна активна підготовча робота технічної спільноти по підготовці з'їзду: розроблено програму та загальні положення, створено тимчасовий комітет, до складу якого увійшли представники Вищого Гірничого Училища, КВ ІРТТ, Гуртка інженерів та ін. До речі, цей тимчасовий комітет потім у повному складі був включений до Комісії з питань облаштування з'їзду при Розпорядчому комітеті виставки. У складі Комісії бачимо членів КГІ: М.І. Іванова, М.Й. Лебедева, Й.О. Сегала, І.І. Тихонова, О.М. Терпигорева, В.О. Гуськова, М.М. Федорова та ін. З дозволу Міністра внутрішніх справ З'їзд діячів з гірничої справи, металургії та машинобудування з успіхом пройшов у Катеринославі з 1 до 7 вересня 1910 р. [4-7]. З цього приводу слід також зауважити, що 4 вересня відбулося об'єднане засідання Гуртка інженерів та Катеринославського відділення ІРТТ, до роботи в якому було запрошено членів з'їзду як почесних гостей.

Як демонструє короткий аналіз діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославщини за перші роки існування, «...деятельность его вполне совпала с намеченными при его возникновении целями...Товарищеское общение и оживленные беседы вселяют уверенность, что жизнь Кружка будет развиваться, деятельность его крепнуть и служить примером для возникновения таких же кружков в других местах» [17, с. 8]. Вивчення історії та діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району, які були до останнього часу невідомими, залишається для істориків темою і для подальшого наукового пошуку й дослідження.

Отже, виходячи з проведеного нами дослідження, можна зробити наступні висновки:

- Вперше з'ясовано історію створення та початкового етапу діяльності Товариського гуртка інженерів Катеринославського району, визначено його кількісний склад та основні напрями діяльності у періоді, що вивчався;

- Товариський гурток інженерів Катеринославського району був створений за ініціативи інженерів-випускників СПТІ, що проживали на Катеринославщині, і вже протягом перших років існування він довів свою життєздатність;

- до складу Гуртка входили представники технічної інтелігенції Катеринославського регіону, які працювали в КВГУ, в земських і міських

установах та різних галузях господарства, багато з яких були одночасно й членами КВ ІРТТ: М.Д. Аверкієв, Д.М. Бенешевич, Г.Г. Бридський, О.Ф., М.В. Буйницький, Є.А. Безсонов, М.М. Гогоцький, Є.П. Гібнер та ін.;

- діяльність Гуртка мала різні форми й розвивалась за різними напрямками: читання й обговорення доповідей науково-технічної проблематики, проведення публічних лекцій з актуальних популярних питань, організація екскурсій на заводи й виставок та сімейних вечорів тощо;
- члени Гуртка стали ініціаторами й активними членами Комісії з організації першого на півдні Росії З'їзду діячів з гірничої справи, металургії та машинобудування

Бібліографічні посилання:

1. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1913-1914 гг. / С приложением. – Екатеринослав, 1914. – 33 с.
2. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1914-1915 гг. (с 6.12.1914 по 31.12.1915). – Екатеринослав, 1916. – 16 с.
3. Годовой отчет о деятельности Товарищеского кружка инженеров Екатеринославской губернии за 1913-1914 гг. – Екатеринослав, 1914. – 8 с.
4. Журнал заседаний Совета ЕОРТО 25 января 1910 г. // Зап. Екатеринослав. отд-ния РТО. – 1910. – № 3-4 (март).
5. Журналы общих собраний Екатеринославского отделения Русского технического общества // Записки ЕОРТО. – 1910. – № 3-4 (март).
6. Журналы общих собраний Екатеринославского отделения Русского технического общества // Записки ЕОРТО. – 1910. – № 5-6.
7. Журналы общих собраний Екатеринославского отделения Русского технического общества // Записки ЕОРТО. – 1910. – № 1-2.
8. Кушлакова Н.М. Засновники Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства: діяльність та внесок у розвиток ХВ ІРТТ/ Н.М. Кушлакова // Матеріали 9-ої Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (м. Житомир, 7-9 жовтня 2010 р.) / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ. – К., 2010. – С. 259-261.
9. Пилипчук О.О. Історія Київського відділення Російського технічного товариства (1871-1919): дисертація на здобуття наук. ступеня к. і. н. / О.О. Пилипчук. – К, 2006.
10. Рубин П.Г. Исторический очерк возникновения Екатеринославского высшего горного училища и его деятельность за первое десятилетие (1899-1909) / П.Г. Рубин – Екатеринослав: Екатеринославская типография Губернского земства, 1909. – 147 с.
11. Савчук В.С. Екатеринославское отделение Русского технического общества: основные направления и итоги деятельности / В.С. Савчук // Нариси з історії природознавства і техніки. – К.: Наук. думка, 1994. – Вип. 41. – С. 87-101.
12. Савчук В.С. Научные общества и культурная революция на Украине (1917-1931) / В.С. Савчук // ВИЕТ. – 1995. – Вып. 1. – С. 81 — 91.
13. Савчук В.С. Первые инженерные собрания и общества в Российской империи / В.С. Савчук // Вопросы истории естествознания и техники. – М.: Наука. – 1992. – № 1. – С. 105-111.
14. Савчук В.С., Кушлакова Н.М. Створення та перші роки діяльності Катеринославського відділення Російського технічного товариства / В.С.Савчук, Н.М.

Кушлакова // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки: Науковий щорічник. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. – Вип. 6. – С. 130-138

15. Санкт-Петербургский государственный технологический институт (технический университет). 1828-1998. – СПб.:Изд-во СПбГТИ(ТУ), 1998. – 366 с.

16. Товарищеский кружок инженеров Екатеринославского района. – Екатеринослав, 1910. – 8 с.

17. Товарищеский кружок инженеров Екатеринославского района. 4 сентября 1910 г. (Краткий очерк деятельности и список членов). – Екатеринослав, 1910. – 19 с.

18. Ученые-специалисты в области технических наук как социально-профессиональная группа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://all-referats.com/diploms/diplom-6797.html>

19. Филиппов Н.Г. Научно-технические общества России (1866-1917 гг.) / Н.Г. Филиппов. – М., 1976. – 132 с.

20. Чернобай П.О. Катеринославське відділення Російського технічного товариства і діяльність у ньому викладачів Катеринославського вищого гірничого училища / П.О. Чернобай. – Д.: Національний гірничий університет, 2009. – 76 с.

Надійшла до редколегії 10.03.2011 р.